

KIBRIS'TA İNGİLİZ TAÇ KOLONİSİ, BÖL-YÖNET VE İSLAMCILIK POLİTİKALARI VE RUM İSYANLARI KARŞISINDA KIBRIS TÜRK MİLLİ UYANIŞININ TEMELLERİ (1925-1931)

Ergenekon SAVRUN¹

ÖZ

Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olan Kıbrıs adası Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemlerinde Rus tehdidi yüzünden 1878 yılında İngiltere'ye kiralanmıştı. Daha sonra İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nı bahane ederek Kıbrıs'ı ilhak ettiğini açıkladı. 1925 yılında ise Crown Colony yani Taç Kolonisi olarak Sömürge Vali sistemi uygulanmaya başlandı. İngilizlerin bu oldubitti tutumundan kötü anlamda en çok Kıbrıs Türkleri etkilenmiştir. İngiliz yönetiminin 'böl-yönet' sistemi adada yaşayan Rumlara daha fazla imtiyaz tanımış ve her geçen gün Kıbrıs Türklerinin yasal ve milli hakları ellerinden alınmaya başlanmıştır. Daha da kötüsü Kıbrıs Rumlarının Enosis faaliyetleri neticesinde gelişen siyasi olaylardır. Kıbrıs Türkü bu dönemde hem İngiliz sömürge yönetiminin hem de saldırgan Kıbrıs Rumlarının arasında kalmış ve milli mücadele ruhunun da ilk tohumları yine bu dönemde atılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İngiliz Taç Kolonisi, Enosis, Kıbrıs Türk Milli Uyanışı.

THE BRITISH CROWN COLONY, DIVIDE AND RULE, AND ISLAMIC POLITICS AND NATIONAL MOVEMENTS ESSENTIALS OF THE CYPRIOT TURKS AGAINST THE GREEK CYPRIOT RIOTS (1925-1931)

ABSTRACT

Cyprus, where is an inseparable part of the Turkey, is politically rented to the Great Britain in 1878, because of the Russian threat. Later on, the Britain annexed the Cyprus on the excuse that the First World War. In 1925, they used Crown Colony system. Turkish Cypriots were most affected side by that British attitude. The British' divide and rule system gave a lot of benefits to the Greek Cypriots, and every and each day legal and national rights of the Cypriot Turks were taken by their hands. Even worst was that the Greek Cypriots' Enosis movements led some political chaos. Cypriot Turks were between the British Crown Colony, and the Greek Cypriots aggressive attitudes. And these situations made the first steps of the Cypriot Turks National Movements.

Key Words: British Crown Colony, Enosis, the Cypriot Turkish National Movements Essentials.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ufuk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
ergenekonsavrun@gmail.com

1. Giriş

İngiltere Kralı V. George'un 10 Mart 1925 tarihinde imzaladığı ihtira beratına (*letters patent*) göre Kıbrıs, Taç Kolonisi (*Crown Colony*) haline geldi. Yüksek Komiserlik unvanı da "Valilik" makamı oldu, ayrıca Vali Kıbrıs'ın Başkomutanı anlamına geliyordu. 1920 yılından beri adada yüksek komiser olan Sir Malcom Stevenson valiliğe atanarak, "Kıbrıs'ın ilk İngiliz Valisi" oldu (Hakeri, 1993, s.27). Kıbrıs'ın Taç Kolonisi olması nedeniyle Anayasası'nda da değişiklikler yapıldı. Lefkoşa'nın Sarayönü bölgesinde, günümüzdeki adı Atatürk Meydanı'nda halka açık bir törenle ilan edildi (Laptalı, 2009, s.134). Aynı gün *The Cyprus Gazette*'de de (Kıbrıs Resmi Gazetesi) yayımlanan değişiklikler şunlardı:18 üyeden oluşan Yasama Meclisi'nin üye sayısı 24'e çıkarıldı.

Rum üye sayısı 9'dan 12'ye, hükümetin atadığı resmi üye sayısı ise 6'dan 9'a yükseltildi. 1882 Anayasası'nda 3 olan Türk üye sayısında değişiklik yapılmadı. Böylece, Türk Toplumunu için yeni bir haksızlık ortamı daha oluşturulmuştu. Resmi üyeler ile Türk üyelerin toplamı, Rum üyelerin toplamına eşit oldu, bu durumda karar, meclis başkanı olan İngiliz Vali'ye kaldı. Dolayısıyla yıllarca İngiliz Yönetimi'ne meclisteki üye sayılarının arttırılması talebinde bulunan Rumların da kısmen istekleri yerine getirildi, ancak Rum üye sayısının artışı, resmi üye sayısının artışı ile dengelenmiş oldu (Hakeri, 1993, s.27-28).

Yeni Anayasa ve Taç Kolonisi 'ne, Başpiskoposluk ve diğer Rum liderler tepki gösterdi. Çünkü yeni Anayasa'ya göre, her ne kadar Rum meclis üye sayısı artsa da, diğer resmi üye sayılarının da artması yüzünden, her hangi bir oylamada eşit sayı olduğunda, İngiliz Vali, Meclis Başkanı sıfatıyla oy kullanabilecekti. Valinin oyu da karar verici nitelikte olacağı için Rumlar azınlık durumuna düşebileceklerdi. Ayrıca İngiliz Anayasası'na göre halkın Kraliyet'e kesin sadakati emrediliyordu. Bu durum Rumların Enosis isteklerine tersti. Rumlar için sıkıntı yaratan bu durum da Rum liderliği protesto eylemlerine başladı. 1 Mayıs 1925'de Sarayönü'nde Başpiskopos Kirilos, İngiliz Sömürgeler Bakanlığı'na hitaben Lefkoşa Kaymakamı Hart Davis'e şu protesto mektubunu gönderiyordu: "Adanın Helen halkının değişmez ve alev alev tutuşan arzusu, anavatan Yunanistan'la birleşmektir ve daima böyle kalacaktır." (Gazioğlu, 1960, s.196). 21 Mayıs'ta ise İngiliz Sömürgeler Bakanlığı mektuba cevap verilmesini istedi. Ancak Vali adına, Bakanlık müsteşarı Başpiskopos'a 12 Haziran'da şu cevabı verdi: "Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi konusu, nihai şekilde kapanmıştır ve yeniden açılmaz." (Gazioğlu, 1960, s.196). İlk Vali Stevenson'un yerine de, 1926'da Sir Ronald Storrs vali olarak atandı. Yeni vali 6 ay görev yaptı ancak Storrs tam bir Yunan hayranıydı. Bu durum da başta Kilise ve Rum halkını Enosis için yeniden umutlandırdı. İngiltere'nin politikasının değişeceğini düşündüler (Torun, 1993, s.205). Storrs, adaya ilk gelişini kendi yazdığı anı kitabında şöyle anlatıyor: "Henüz gemi demir atmadan politika başlamış ve Magosa komiseri bana, Belediye Başkanı'nın hoş geldiniz konuşmasında şehrin Yunanistan'ın mavi beyaz kurdeleleri ile donanmış olacağını bildirmişti. İlave ederek uygulamanın uzun süreden beri böyle olduğunu ve Belediye Başkanı'nın böyle bir karşılama konuşması yapmak zorunda olmadığını ve dolayısıyla görevime nüfusun beşte dördünü gücendirecek bir olayla başlamamın yazık olacağını bildiriyordu Magosa Komiseri."(Debeş, 1993, s.10).

2. 1931 Rum 'Enosis' İsyanlarının Nedenleri

Rumların, İngiliz Yönetimi'ne karşı istemleri bitmek bilmiyordu. Yine, 1928 yılında Enosis isteğiyle verdikleri bir muhtıraya 1 Ağustos 1928'de Sömürgeler Bakanı Amery'nin yanıtı "*İlhak meselesi kapanmıştır*" şeklinde oldu. Aynı tarihte *Times Gazetesi*'nde yayınlanan bir makalede şu hüküm yer alıyordu; "*Kıbrıs ve Rodos'un Yunanistan'la birleşmesi fikri kaybolmaya mahkûmdur.*" (Torun, 1959, s.19). 1929 yılı İngiltere'de seçim yılıydı ve iktidar tekrar İşçi Partisine geçti. Rumlar tekrarlanan bu iktidardan yeniden umutlandılar. Malum istekleri için 20 Temmuz 1929'da İngilizlere bir muhtıra gönderdiler. Bu istemler, mecliste Rum çoğunluğunun sağlanması, Vali'nin yetkilerinin sınırlandırılması ve Enosis idi. Dönemin Sömürgeler Bakanı Lord Passfield, heyetle yaptığı görüşmede; "*Enosis isteminin olanaklı olmadığını, diğer istemleri ise, hükümeti ile danışacağını*" bildirdi. 28 Kasım 1929 tarihinde verdiği yazılı yanıtta ise; "*Rum istemlerinde belirtilen konuların Kıbrıs'ta denenmesi için zamanın erken olduğunu, Kıbrıslıların idari kontrol için olanak duyulan yeterliliğe ulaşamadıklarını, Kıbrıs'ta gereksinim duyulan konunun, politik tartışmalardan çok sıkı bir çalışma olduğunu*" belirtti (Gürel, 1984, s.29).

1930 Mayıs ayında, Yunanistan'ın Türklerden bağımsızlığını almasının 100. yıl dönümü kutlamalarını fırsat bilen Rumlar, Kilise'nin önderliğinde taşkınlıklar yaptılar. 500'e yakın imza toplayarak, "*Kıbrıs'ın tüm Rum nüfusunun Yunanistan'la birleşme kararını*" bildiren bir dilekçe mektubunu İngilizlere gönderdiler. 23 Temmuz 1930'da Lord Passfield, Rum mektubuna şu cevabı verdi; "*Daha önce söylediklerime bir ekleme yoktur. Majestelerinin hükümeti Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılması isteğine boyun eğemez*" diyordu. (Hill, 1952, s.544).

1931 tarihi ise Kıbrıs siyasi tarihinde önemli bir mihenk taşıdır. Hatırlanacağı gibi, İngiltere, Birinci Dünya Savaşı sırasında Yunanistan'ı kendi safına çekmek için Kıbrıs'ı Yunanistan'a bırakacakları sözünü vermişti. İngilizlere pek te güvenmeyen Rumlar, Yunanistan ile çok yakın ilişkiler kurmaya başladı. Rum Ortodoks Kilise'nin önderliğinde İngilizlere karşı Yunanistan'a ilhak için ilk fiili ayaklanma 1931'de meydana geldi (Çevikel, 2006, s.340).

1931 Rum isyanının çıkmasına destek veren iki taraf Yunan Devleti ve İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesiydi. Bu iddiayı da İngiliz Dışişlerinin Sömürgeler Bakanlığı'na Nisan 1931'de gönderdiği yazıdan anlıyoruz. Bu raporu İngiltere'nin Atina Büyükelçisi Ramsey kaleme alıyordu. Kıbrıs'taki Yunan Konsolosu M. Aleksander Kyrou aracılığıyla Yunanistan'da ki Enosis destekçisi Hatsis gazetesinin bu isyanlarda büyük parmağı vardı ve Kıbrıs Rumları ile çok yakından irtibat halindeydi. Dönemin Kıbrıs Valisi Storss'da o günlerde aynı konu hakkında Londra'ya ikaz ediyordu. Hatta anıları anlattığı kitabında Yunan Konsolos Kyrou ve faaliyetlerini şöyle anlatıyor:

"M. Aleksander Kyrou'nun ailesi Atina'da 'Ocak' dergisinin de sahibiydi. Bir ara Yunan Dışişleri Bakanının özel sekreterliğini yapmış, bakan hizmetlerinden pek memnun olmayınca kendisini bir tepkiye sebebiyet vermemek için bu göreve atamıştı. Adaya gelir gelmez ilk işi yıllarca yerleşmiş konsolosluğu, tüm gemi acentelerini ve diğer konsoloslukların da merkezi olan Larnaka'dan, politik merkez olan Lefkoşa'ya taşımak oldu. Bunun sebebi 'yapılacak görüşmeleri kolaylaştırmak' içindi. Orada derhal her türlü dini, milli ve meclis kışkırtmacılığıyla yakın temas kurmayı başarıyor.

Lefkoşa’da bir Mason balosunda daha önceden ayarlanmış bir şekilde ve İngiliz davetlilerin nefret ve hayret bakışları arasında Yunan Milli Marşı okunur. Bu esnada Kyrou salona girip herkesi selamlar. Bu olayı öğrenince derhal Dışişleri Bakanlığına bir rapor gönderip, Yunan Hükümetine Bay Kyrou’nun artık Kıbrıs’ta istenmeyen bir şahıs olduğunu bildirmelerini istedim. Lord Passfield bu görüşümü destekledi ve bakanlık da anlayışla karşıladı. Ancak harekete geçmek için daha fazla detay isteğinde bulundular. Tekrar yazıp böyle Kıbrıslılarla kan ilişkileri ve şahıs çıkarı olabilen bir kimsenin Yunan Konsolosu olarak adada bulunmasının hiç istenmeyen bir olay olduğunu bildirdim. Hükümete daha önce çok sadık bir azınlığa etki etmesine rağmen yaptığım dilekçe sonucu, Türk Konsolosunun adadan uzaklaştırılmasında gösterdikleri dakikliği hatırlattım. Oysa şu anki tehlikeler çok daha kötü idi. Uyarım, Kyrou’nun adada kaldığı her gün İngiliz düşmanlığının artmasına sebep olduğu yolunda idi. Üçüncü kez yaptığım dilekçe sonucu Atina’ya durum bildirilmiş ve Kyrou’nun atanmasının başından beri yanlış olduğu kabullenmişti. Bu arada Kyrou’nun transfer için dikkat çekmeyecek bir fırsatın beklendiği bildirildi.”

Vali Storrs’un bütün çabalarına ve uyarılarına rağmen Yunan Konsolos Kyrou ancak isyanın devam ettiği 22 Ekim 1931 tarihinde Kıbrıs’tan gönderilebildi (Göktürk, 2008, s.338-339).

Rumların isyan hareketleri sadece 1931 yılının ürünü değildi. Enosis faaliyetleri 1878’den beri devam ediyordu. Her türlü propaganda ve kışkırtmaları yaptılar ancak bu denli büyük çapta şiddet içeren kalkışma 1931’de oldu. Her şeyden önemlisi Kilise’nin önderliğindeki bu kalkışma, Rumların Enosis’i gerçekleştirmek için hiç çekinmeden terör, tedhiş ve kanlı eylemleri gözlerini kırpmadan yapabileceklerini gösterdi. Öte yandan hem içten hem de dıştan her türlü kışkırtmalara da açık bir toplum oldukları ortaya çıkmış oldu. Özellikle de Yunan Konsolos Kyrou’nun görev yaptığı sürede, Kıbrıs’ta Enosis’i yaymak için Yunanistan’dan bazı kişiler gelmiştir. Üç Yunan subayı Ağustos 1931’de adaya gelerek Başpiskopos ve Kyrou ile görüşerek yanlarında getirdikleri bir takım propaganda yayınlarını dağıttılar.

İngiliz Vali Storrs yine anılarında bu Yunan faaliyetler hakkında şunları söylüyor;

“Okullarda açık bir İngiliz düşmanlığı değil, fakat etkin bir Helenleştirme faaliyeti mevcuttu. Tüm Rum okullarında ‘Analitik Program’ denen Yunanistan’da hazırlanan ve Kıbrıs Eğitim Komisyonunun onayladığı bir sistem kullanılıyordu. Atina’daki seçim encümeninin onayladığı kitaplar hariç hiçbir yabancı kitap kullanımına izin verilmezdi. Her kazadaki Cimnasiumlar ve Öğretmen Koleji, Yunan Eğitim Bakanlığı tarafından tanınır ve onların kural ve talimatları altında faaliyet gösterirler. Sınıfları İngiliz değil, Yunan Kralı Konstantin ve Kraliçe Sofhie’nin ve Venizelos’un resimleri süsler, her tarafta Yunanistan’ın büyük, detaylı ve modern haritaları göze çarpardı, Kıbrıs Haritası eğer mevcut ise, çok küçük, eski tarihli ve yıpranmamış ve çoğu zaman siyah tahtanın arkasına saklanmış gibiydi.” (Göktürk, 2008, s.339).

3. İngiliz Kraliyet Konsey Yasası (Order in Council)

Her ne kadar bir takım çevreler 1931 isyanını ekonomik nedenlerle ilişkilendirse de, gerçekte yatan sebep Rum Ortodoks Kilise'si ve din adamlarının liderliğinde on yıllardır devam eden Enosis faaliyetleridir. Rumlar ilkokul çağından beri bu ülkü uğrunda yetiştirilmişlerdir. (Gazioğlu, 1998, s.253-255). İngiltere Maliye Bakanlığı, 1931 yılı Temmuz'unda yaptığı bir açıklamayla, "Kıbrıs geliri artıklarının Osmanlı borcunun ödenmesinde kullanılacağını" bildirdi. 1931 yılı Ağustos'unda ise, İngiliz Hükümeti, Kıbrıs halkına uygulanmak üzere yeni bir vergi yasasını yürürlüğe koydu (Tuncer, 2012, s.40).

1929 ve 1931 yılları arasındaki dünya ekonomik buhranı, hiç şüphesiz Kıbrıs'ta da hissedildi. 1931'de ise Kıbrıs'ta bütçe tartışmaları yapıldı ve İngiliz yönetimi bütçe açığını kapatmak için bir takım ek gümrük vergisi koymak istedi. Bu tasarımı 28 Nisan 1931'de Meclis'in onayına sundu. Bu tasarı hem Türk hem de Rum üyelerin reddi ile karşılaştı. Üyeler içinde Lefkoşa Girne kazaları Türk milletvekili Necati Özkan Mısırlıoğlu de bulunuyordu. Türk ve Rumların ret oyu kullanması (Gazioğlu, 1998, s.255) valinin "ayırt edici oy" hakkını kullanmasını engellemiş oldu (Göktürk, 2008, s.341-342). Necati Bey'in, Rum üyeler ile birlikte tasarıya hayır demesi ile "Gümrük Vergi Yasa Tasarısı" bir fark oyla onaylanmadı. Ancak Vali, 11 Ağustos 1931'de İngiltere üzerinden "Kraliyet Konsey Kararı" (Order in Council) çıkartarak bu tasarımı kanunlaştırdı. 9 Eylül'de bu kararın adada açıklanmasından sonra, İngiliz yönetimine karşı oluşan direnişin süreci de keskinleşerek hız kazandı. Kraliyet Konsey Kararı ile Kıbrıs Yasama Meclisi'nin almış olduğu kararın engellenmesini, Kıbrıslı Rumlar dışarıdan ve doğrudan halk iradesinin çiğnenmesi olarak algıladı. Zaten uzun yıllardan beri İngiliz yönetimini Yunanistan'a ilhaka en büyük engel olarak gören ada Rumları bunu fırsat bilerek mevcut yönetime başkaldırdı (Göktürk, 2008, s.341-342).

4. Kitium Piskoposu Milonas'ın Enosis İsteği

Yasama Meclisi üyesi ve Kitium Piskoposu Nikodemos Milonas 11 Eylül'de Limasol'da yaptığı konuşmada "Kıbrıs halkının İngilizlere vergi vermemesini" söyledi. Böylelikle isyanın ilk kıvılcımı atılmış oldu. Bu açıklamanın ertesi gününde, Meclis'in Rum üyelerini Piskoposluğun Trodos Dağlarında yer alan Saita'daki dinlenme tesislerine davet etti ve bir manifesto hazırlamaya başladı. 17 Ekim'de bir araya gelen Rum Meclis üyeleri Milonas'un hazırladığı manifestoyu kabul ettiklerini açıkladılar. Bir hafta sonra tekrar bir araya geleceklerini, eğer her hangi bir değişiklik olmazsa ise topluca Meclis üyeliklerinden istifa edeceklerini belirttiler. Milonas 18 Ekim'de ise rahipler ve milli örgüte mensup Rum militanları ile "Ulusal Radikalist Birliği"ni kurdu ve Phaneromeni Kilisesi önderliğinde tek başına Enosis çağrısında bulunarak "selametimiz ancak anavatan Yunanistan'la birleşmekle sağlanacaktır" diye bir açıklama yaptı. Yasama Konseyi'nin Rum üyeleri de istifa ettiler.

Milonas'ın Vali Storrs'a gönderdiği manifesto ile Yasama Meclisi üyeliğinden istifa ettiğini bildirdi. Ayrıca, Kıbrıs'ı Yunanistan'a ilhak ettiklerini bildiren bir mektubu basına dağıttı. Larnaka'da ise aynı gün halka şu konuşmayı yaptı; "Bu ülkenin yararı için ülkede uygulanan yasalara saygılı olmamalıyız. İngiltere'nin bir donanması vardiyı korkmayınız. Hepimiz ilhak için çaba göstermeli ve gerekirse bu uğurda kanımızı akıtmalıyız."

Bu açıklamadan da anlaşılacağı gibi isyanı temel nedeni ekonomik değil, ilhak amacı güden siyasi bir isyandır. Manifesto şu şekildedir (Göktürk, 2008, s.342-343):

“53 yıllık İngiliz işgali en açık şekilde kanıtladı ki,

a.) Köleleştirilmiş halklar tiranların duygularına hitaben dualarla, yalvarma, yakarma ve rica ile kölelikten kurtulup, hürriyete kavuşamaz.

b.) Tiranlara yanıt, onlara saygı göstermeyerek karşı koymak ve azamitle, gururla davranmaktır.

c.) Her yönden kurtuluşumuz, ulusal özgürlüğümüzle mümkün olabilir.

Gideceğimiz tek yol vardır. Bu yol dardır, acılarla doludur, fakat kurtuluşa götüren yoldur. Günün ışığı içinde ilhak bayrağını çekecek ve bu bayrağın altında tek vücut halinde birleşip tüm ayrılıklarımızı bir yana bırakacak ve ulusal kurtuluşa kavuşup anavatan Yunanistan ile birleşmek için her türlü öz veride bulunup her vasıtaya başvuracağız. Misolongi ve Arkadi katliamları karşısında büyük ve başarılı kahramanlıklar göstermiş bir ırkın çocukları olarak bizi zaferin başarı zirvelerine ulaştıracak olan yolumuzda duraklamayalım” (Hill, 1956, s.546).

Piskopos Milonas’ın valiye gönderdiği mektup şöyledir;

“Bir meclis üyesi olarak, Kral George’a sadakat andı içtim. Bir din adamı ve ulusal bir lider olarak, bugün, Kral George’un zorunlu olarak tebaası bulunan Kıbrıslılara, çiğnenen insan haklarımızın dikte ettiği itaatsizliği ve boyun eğmemeyi tavsiye etmeyi sorunlu saymaktayım. Bundan böyle, her yere giderek vatandaşlarıma, gayrimeşru otoritenin yasal olmayan kanunlarına karşı yasa dışı bir direniş göstermeleri için çağrı yapmak görevim olacaktır. Kıbrıs’ın anavatan Yunanistan’a ilhakını ilan ediyoruz ve bu kararın erken zamanda uygulanabilmesi için insanın yapabileceği her şeyi yapacağımızı, Tanrı’nın ve adaletin de kaba kuvvete karşı bu haklı mücadelede bizi destekleyeceğine güvenerek ilan ediyoruz.” (Gazioğlu, 1998, s.257).

İngiliz tarihçi Arnold Toynbee, bu konuda şu yorumu yapıyor:

“İngiliz tarihine vakıf olanlar için, Kıbrıs Yasama Meclisi’nin reddettiği bir tasarıyı, Kraliyet Konseyi Kararı şeklinde dayatmanın bir ay sonra adada geniş çaplı, yaygın ayaklanmalar yol açması bir sürpriz oluşturmamaktadır.” (Toynbee, 1931, s.381).

5. İngiliz Sömürge Vali Konağının Kundaklanması ve İsyanların Yayılması

İstifa eden Rum üyelerden bazıları yaptıkları açıklamalarda, halkı galeyana getirip taşkınlık yapmalarına neden oldu. İngiltere valisinin yarın tatile gitmek bahanesi ile İngiltere’ye kaçacağı söylenince, Rum kalabalıktan “Vali Konağına, Vali Konağına” sloganları atılmaya başlandı. Genç yaştaki kalabalık provoke edildi, Lefkoşa’da ki Phaneromeni Kilisesi başpapazı Dionisos Kikkotis Yunan bayrağını sallayarak ihtilal ilan etti. Kontrolde çıkmış öfkeli kalabalık papazlar önderliğinde vali konağının önüne geldi (Tofallis, 2002, s.93-97).

Gözü dönmüş kalabalığın o günkü halini Vali Storrs anılarında şöyle açıklıyor;

“Akşam yemeği için giyinirken Maltalı stenografer bana karışık bir kalabalığın hükümet konağına doğru yaklaştığını bildirdi. Derhal Koloni Müsteşar Vekiline ve Lefkoşa Komiserine telefon edip, on dakika içinde yanımda olmalarını sağladım... Bu arada giderek artan birkaç bin kişi Hükümet Konağı önünde birikmiş vaziyette idi. Bahçe kapısı falan yoktu. Limasol toplantısı ve telgraftan haberimiz olmadığı için karışıklığın sebebini bilmiyorduk. Bu arada güneş batmış ve akşam olmuştu... Polis komutanının bir anda toplayabildiği sekiz atlı ve on iki coplu polis, atların ürkmesiyle halkı coşkuya getirmiş, taş ve değnek hücumuna uğramışlardı. Liderler, halkı yarararak konağın balkonuna yanaşmış, polise karşı karşıya idiler. Sürekli alkış, bağırma ve Enosis sesleri yükseliyordu.” (Debeş, 1993, s.109).

Meclis üyeliğinden istifa eden üyelerden Feodotu, *“Vali bizi görmeyi reddediyor”* diye bağıarak kalabalığı kışkırttı. Bunun üzerine durum iyice çığırından çıktı, camlar taşlandı, bir kaç kişi konağın çatısına tırmanarak Yunan bayrağı dikti. Olay yerine takviye polis sevk edildi ancak yetersiz kaldı. Kapıları ve camları kıran göstericiler, Sömürge Müsteşar Vekili ve üç polis aracını ateşe verdiler. Kırılan camlardan içeri meşale attılar. Konak alev almaya başlayınca Lefkoşa kaymakamı ateş emri verdi, açılan ateş sonucunda bir kişi hayatını kaybetti, yedi kişi yaralandı, paniğe kapılan göstericiler kaçışmaya başladı, polis ise takibe başladı. Vali konağı gece 23.00’de tamamen yandı, Vali Storrs ve memurlar canlarını zor kurtardı. Olaylar Lefkoşa’nın Rum mahallelerinde sabaha kadar devam etti (Debeş, 1993, s.110).

Canlarını zor kurtaran Vali Storrs ve ekibi, derhal Mısır’daki İngiliz askeri komutanlığı ve Akdeniz İngiliz donanmasından acil takviye kuvvet ile uçak gemisi ve kruvazör talep etti. İngiliz Sömürgeler Bakanlığı’na da telgraf çekerek olaylar hakkında bilgi verdi. İngiliz yönetimi önlem olarak, bütün telgraflara sansür getirdi, halkın akşamdan sabaha kadar sokağa çıkması, her türlü ateşli silah taşınması ve bulundurulması ve beş kişiden fazla kişinin bir araya gelmesi de yasaklandı. Kısacası olağan üstü hal ilan edildi. Hatta okullar ve Yasama Meclisi kapatıldı, iş hayatı durduruldu. Ancak bütün bu önlemler Kıbrıslı Rumlara engel olamadı, adanın birçok yerinde olaylar ve taşkınlıklar devam etti. 22 Ekim’de Mağusa, Limasol ve Larnaka’da eylemler devam etti (Gazioğlu, 1998, s.260-261).

Vali Storrs, olaylar ve alınan önlemlerle ilgili olarak anılarında şunları anlatıyor:

“Gerek olayların cereyan ettiği, gerekse onu takip eden günlerde Koloniler Bakanlığının tam desteğini görmüştüm. Bakanlık bana bu durumlarda alışılmış direktif göndermeyi uygun görmemiş, yaptığım önerilerin büyük çoğunluğu ve genel politikamı onaylamıştı. Kyrour’unun Diplomatik görevi bitirilip, derhal adadan atılmış, Kıbrıs veya herhangi bir kraliyet yer ve kolonisine resmi giriş hakkını süresiz ve tamamı ile kaybetmişti. Yasama Meclisi feshedilmiş ve elli mil ötede beş bin ayak yükseklikteki Trodos dağlarında kamplı yüz asker ve üç yüz subay derhal merkeze çağrılmıştı. Askeri ve hava desteği için başvuruda bulunup, iç güvenlik kurallarını uygulamaya başladım. İlk üç gün durum oldukça kritikti. Genç liderler ve elebaşılar zalimce davranıyor, Lefkoşa’yla adeta rekabet ediyorlardı. Limasol’da isyancılar, Komiser, karısı, on iki yaşındaki kızları ve iki hizmetkârlarının içerde olduklarını bildikleri halde evlerini işgal etmiş ve petrolle ateşe vermişlerdi. Kraliyet donanmasının London ve Shropshire gemileri ve üç destroyer vardıkları zaman limanları emniyete almışlardı. Uçakla gelen

bir başka taburla da askeri komutan artık başka yardım önerilerini geri çevirmek zorunda kalıyordu.” (Debeş, 1993, s.111).

Savaş gemileri eşliğinde takviye kuvvetler gelmişti, ancak olaylar Lefkoşa, Larnaka ve Baf'ta 24 Ekim'de de devam etti. Olayların çıkmasına neden olan elebaşlarının tutuklanmadan eylemlerin son bulmayacağına anlayan Sömürge yönetimi, başta Kitium piskoposu olmak üzere diğer elebaşlarını tutukladı (Ronald, 1937, s.111-112). Ekim sonuna kadar hükümet, durumu tamamıyla kontrol altına aldı. Öncelikle, isyanın elebaşları olarak tutuklanan ve İngiliz zırhlılarında tutulan başta Kitium piskoposu olmak üzere 10 kişi, yaşam boyu sürgün cezası çekmek için, 3 Kasım tarihinde İngiltere ve Cibralt'a'ya gönderildiler. Ardından, “13 Kasım'da yürürlüğe giren ve Yasama Meclisi'nin kaldırılarak, yasa koymakla ilgili tüm yetkilerin veliye verildiğini” belirten “Kraliyet Konseyi Kararı (Order in Council)” yayımlandı. Ancak, zaman içerisinde görülecek ki, ne olağan üstü hal ne de elebaşlarının sürgüne gönderilmesi, Kıbrıs'taki Enosis faaliyetlerini durdurmadığı gibi, Enosis'in Kıbrıs dışında daha organize olmasına ve dışarıdan taraftar bulmasına neden oldu. Kitium piskoposu ve arkadaşları kamuoyu oluşturmak için “Kiliseler Eliyle Uluslararası Dostluk Birliği (The World Alliance for International Friendship Through the Churches)” gibi dini kuruluşlarla işbirliği yapacak, bazı liberal İngiliz aydınlarını ve politikalarını da etkilemeyi başaracaklardır.

Yine o günlerde yayın yapan *Hakikat* gazetesinde, kilisenin olaylardaki büyük rolüne değinilmekte ve Omorfo papazlarından, Papa Yuannu, Avukat Birgo, Kalealo, Tornovidi, Valari ve tüccar İyadiris'in bir ay ve 30'ar lira para cezasına çarptırıldıklarını, ayrıca iki papaz ve 37 kişinin de 2'ser lira para cezası aldıkları yazılmaktaydı (Göktürk, 2015, s.318).

Sürgüne yollananlar arasında *Girne Piskoposu III. Makarios da bulunmaktaydı* (Tuncer, 2012, s.42). Adada taşkınlıklar devam ederken, Yunanistan'daki Rumlarda İngiltere'nin Selanik Konsoloslugu önünde Enosis çıkırtkanlığına devam ediyorlardı. Selanik'teki Türk Konsolosluğunun Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığına ve bakanlığında, T.C. Başbakanlığa gönderdiği 9 Kasım 1931 tarihli bilgilendirme yazısında şu ifadeler yer alıyordu:

“Hulasa Kıbrıs hadısati münasebeti Selanik İngiliz Konsoloshanesi önünde yapılan nümayiş hakkında. Yüksek Başvekâlete;

29/10/ 931 günü, öyle üstü, milli fırkaya mensup birkaç yüz kişinin Selanik İngiliz Konsoloshanesi önüne iki defa gelerek Kıbrıs Rumları lehine nümayişte bulunduğu, mahiyeti meseleyi bilmeyen İngiliz konsolosunun balkona çıktığı lakin derhal içeriye kaçtığı, nümayişçilerin ise her iki defasında da polis ve jandarma kuvvetleri marifeti ile dağıtılmış olduğu mahalli mezkûr Konsolosluğumuzdan bildirilmiştir. Arz olunur efendim Hazretleri.” (BCA).

6. İngiliz Sömürge Valisi Sir Ronald Storrs'un 'Böl-Yönet' Yasaları ve İngiltere'nin 'İslamcılık' Politikaları

Sömürge yönetimi çıkan olayların ardından baskısının dozunu arttırmaya başladı. Vali Storrs, Kraliyet Konseyi Kararınca verilen yetkiler ile 1 Aralık 1931'de üç yasa çıkardı. Bu yasalar “*Bayrak, Kilise ve Çanlar ve Köy Yöneticileri*” yasalarıydı. Bayrak yasasına göre konsolosluklar dışında her türlü yabancı bayrağın izinsiz kullanımı yasaklandı. Kilise ve

çanların çalınması halkı galeyana getiriyor diye yasaklandı. Köy yöneticileri yasasına göre de muhtarların seçimi artık halk tarafından yapılmayacaktı.

Türk döneminden kalma “*millet*” sistemine dayanan bu uygulama da kalkmış oluyordu (Öztoprak, 1997, s.329-330). Valilik tarafından alınan diğer uygulama ve kısıtlamalar da sırasıyla şunlardı; “*Siyasi partiler dağıtıldı, her türlü yürüyüş, toplantı ve siyaset yasak edildi. Basına sansür koyuldu. Türk ve Yunan tarihinin okullarda okutulmasına son verildi.*” (Gazioğlu, 1960, s.37). Ayrıca, Rum ve Türk Milli kahramanlarının resimleri duvarlara asılması ve bulundurulması yasaklandı. (Gürel, 1984, s.147).

Bu gelişmeleri Ulvi Keser, “*Kıbrıs’ta Türk – Yunan Fırtınası*” adlı eserinde, TMT’nin (Türk Mukavemet Teşkilatı) Limasol kadrosundan Macit Aydınova ve Mehmet Y. Manavoğlu ile 2003 ve 2004 yıllarında Girne’de yaptığı görüşmelerden şöyle aktarıyor;

Aydınova: “*Ancak bu davranışın arkasında İngiliz idaresinin özellikle Kıbrıslı Türkleri sindirmeye yönelik olarak planlı bir girişimi söz konusudur.*”

Manavoğlu: “*İngiliz Yönetimi okullara ve camilere Türk bayrağı asılmasını, 19 Mayıs ve 29 Ekimlerde bayram kutlamalarının yapılmasını, Türkiye’den kitap getirilmesini, hatta kitaplarda bulunan bayrak ve Atatürk resimlerinin bile bulunmasını yasaklar.*” (Keser, 2008, s.148).

Her ne kadar bu kısıtlamalar Rumların isyanından sonra uygulansa da, işin aslında Kıbrıs Türklerini sindirmeye yönelik bilinçli ve planlı bir uygulamaydı. Anavatan Türk hükümeti ise İngilizlerin gerçek niyetlerinden haberdardır. Kıbrıs Türk Konsolosluğu konu ile ilgili raporunu Türk hükümetine şu ifadelerle sunmaktadır;

“*Bu dönemde İngilizlerin İslam Lisesi, bayrak çekme yasağı getirmesi, İstiklal Marşına yasak getirmesi Türklük duygularını köreltmek için uyguladıkları bir yoldur. Biz İslam’ız fakat Türk’üz.*” (Keser, 2008, s.148). “*...Kıbrıs Türklerinin mahalli hükümetten gördükleri en büyük taziyik milliyetlerinin tanınmamasına ve milli kültürlerini yaşatacak vasıtalarından birer birer mahrum edilmeleridir. Buradaki soydaşlarımız hükümetçe Türk değil İslam cemaati olarak tanınmıştır. Evvelce bu tabirin hususi bir mana ifade etmiş olduğu muhakkaktır fakat son senelerde her nedense bir İslamcılık siyaseti takip edilmekte olduğundan İslam tabiri Türk’e muhalif bir tabir olarak, daha doğrusu İslamcılık Türklerin milli hislerini öldürmek için bir adet gibi kullanılmaktadır. Türk Lisesi’nin unvanını İslam Lisesi’ne çevrilmesi, Türkçe gazetelere sansür konularak bütün Türk kelimelerinin İslam’a tahvil edilmesi hep bu siyasetin tatbikatı neticesindedir.*”

Türklük aleyhindeki faaliyetler bilhassa maarif sahasında görülmektedir. Talebe bulunmadığı bahanesiyle birçok Türk ilk mekteplerinin kapatıldığını ve Türkiye’den gelen kitapların okutulmaması için kitapsız tedrisat usulünün ihdas edildiğini evvelce arz etmiştim. Fakat en ziyade müdahaleye uğrayan müesseseler lisedir. İsmi İslam Lisesi’ne tahvil edilmesi, başına muallimlik mesleğiyle hiçbir alakası olmayan bir İngiliz müdürün getirilmesi, milliyetperver muallimlerin işten çıkarılması suretiyle sönük bir hale getirilmiş olan bu mektep bu haliyle beraber gene göz batmakta,

talebenin tahdidi, kolej sınıfları açılması gibi tedbirlerle her gün bünyesi tahrip edilmeye çalışılmaktadır. Hükümet mahfili liseden çıkan talebenin Türkiye’de yüksek mekteplere girmekte ve ondan sonra orada iş bularak bir daha Kıbrıs’a dönmekte oldukları cihetle lise mezunlarından adaya bir faide gelmediğini bin netice bu müessesenin lüzumsuz olduğunu ileri sürmektedir. Fakat liseden çıkanların iş bulmaları için hiçbir kolaylık gösterilmediği gibi Türkiye’de yüksek tahsil görenlerin adaya avdetle orada çalışabilmelerine birçok maniler çıkarılmaktadır. Ezcümle son seneler zarfında neşrolunan kanunlara avukatlık ve doktorluk gibi serbest mesleklerin ifası İngiltere üniversiteleri mezunlarına hasredilmiştir. Türklerin iktisadi vaziyeti ise gençlerin İngiltere’de tahsil eylemlerine katıyen müsait değildir.”

Kıbrıs’taki İngiliz yönetimi, özellikle de Türkiye’nin Cumhuriyeti ilan etmesinden sonra adada son derece planlı, programlı ve bilinçli bir şekilde İslamlaştırma politikaları uygulanmıştır. Kıbrıs Türklerine Türklüklerini unutturmak istemişlerdir. Bu planlı uygulama Türkiye, Yunanistan ve İngiltere’nin üçlü garantörlüğü kapsamında 16 Ağustos 1960 tarihli Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kuruluşuna kadar devam etti. İngilizlerin yüzyıllardır sömürgelerine uyguladığı “böl ve yönet” sistemini bu dönemde de Kıbrıs Türkeri’ne uygulamak istemiş ancak Kıbrıs Türk halkı buna yavaş yavaş karşı koymaya çalışmıştır (Keser, 2008, 149). Vali Storrs’un anılarındaki açıklamalarına dayanarak, alınan önlemlerin ve yasaların İngilizlere başkaldıran Enosisçi Rumlar için olduğu aşikârdır. Belli bir süredir terör ve çatışma ortamını yaratan Rumlardı. Ancak, çıkan olaylarla hiçbir alakası olmayan ve İngiliz Yönetimine karşı sorun çıkartmadan bağlılık içinde yaşayan Kıbrıs Türklerine de haksız yere baskı uygulanmaya başlandı. Öte yandan Anavatan Türkiye’den de beklenen yardım ve ilgi gelmeyince Türk Toplumunu üzerinde bir umutsuzluk havası yarattı (Göktürk, 2008, s.350).

Kıbrıs Türklerinin o zamanki sıkıntılı durumunu Con Rıfat 19 Ağustos 1933 tarihli *Masum Millet Gazetesi*’nde şöyle anlatıyor:

“İçtimai dertlerimizi senelerden beri devamlı neşredip çareler tahrir eylediğimizi Türkiye matbuatı bildiği halde alaka göstermemeleri bizleri çok mahzun ediyor ve şikâyet etmek artık hakkımız oluyor... Rum vatan kardaşlarımızın mesail-i milliyetlerinde bütün Yunanistan, Mısır ve hatta Amerika matbuatı alakadar oluyorlar... Vaziyetimiz acı ve vahimdir, tedrici ediyoruz...”

Korkarız ki pek yakında kendilerine maddeten bar olmağa ve rahatsız etmeye mecbur olacağız.”(Fedai, 1986, s.175-177).

7. İsyanda Yunan Konsolosluğunun ve Kilisenin Rolü

Vali Storrs, 1931 yılı Şubat’ında Londra’ya gönderdiği gizli mesajında, adadaki Enosis eylemleriyle Yunanistan’ın ve Kıbrıs’taki Yunan Konsolosunun organik bağı bulunduğunu bildirmişti (Gürel, 1984, s.119). Gerçekten de, 1931 ayaklanmasının önderliğini, Rum Ortodoks Kilisesi ile adadaki Yunan Konsolosu üstlenmişti. Kıbrıs’ta bundan sonra yer alacak olan Enosis amaçlı ayaklanmalarda önderliği yine Kilise ile Yunan konsolosları yapacaktı. Başka bir deyimle, Enosis etkinliği, içeride Kilise tarafından, dışarıda da Yunanistan tarafından “üstü kapalı” olarak desteklenmekte ve denetlenmekteydi.

Yunanistan, 1931 olaylarını çıkararlara destek olmuş ve olaylar sırasında Yunanistan'da yoğun İngiliz karşıtı propaganda yapılmıştı. Ancak, Başbakan Venizelos verdiği demeçlerde, Kıbrıs sorununa Yunanistan'ın doğrudan karışmaya niyetli olmadığını, sorunun İngiltere ile Kıbrıslılar arasında olduğunu vurgulamaktaydı. Bu arada, Yunanistan'ın ikili bir oyun oynadığı açıkça görülmektedir. Venizelos hükümeti, bir yandan Kıbrıs'ı Yunanistan topraklarına katmak istemekte, öte yandan da, 1930'ların başlarında Doğu Akdeniz'de değişen dengeleri göz önüne alarak, dış politikasında İngiltere'ye eskiden daha çok dayanma gereksinimi duymaktaydı. Bunun içindir ki Venizelos, Kıbrıs sorunu nedeniyle, İngiltere ile arasında bir çatışma ortamının yaratılmasından kesinlikle yana değildi. Ancak şu husus göz ardı edilmemelidir ki, 1931 ayaklanmasının Yunanistan'ın Kıbrıs Konsolosu Kyrou tarafından desteklendiği saptanarak, Kyrou, adadan çıkartılmıştı (Alasya, 1964, s.117). Öte yandan İstanbul Fener Rum Patrikhanesi de boş durmuyordu, T.C. İçişleri Bakanlığı'nın 29 Kasım 1931 tarihli raporunda konuyla ilgili aynen şunlar yazmaktadır:

“Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhaki hakkındaki son isyanla Fener Başpapazlığının da alakadar olduğu hakkında. Yüksek Başvekâlete; Yunanistan'a iltihak maksadıyla Kıbrıs Rumlarının çıkardıkları son isyan hareketinde, aynı zamanda İstanbul'daki Rum Ortodoks ruhani reisliğinin gizli faaliyetinin de müessir olduğu, aşağıya naklolunan malumattan istidlal olunmaktadır. Atina'da senede bir defa çıkan 'Megas Engiglopedikos Kazamias' unvanlı 1931 senesine ait takvimin 24'üncü sahifesinde müneccim gibi daha evvel zuhurunu bildirdiği hadisat mey anında bu sene Teşrinisani zarfında Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakına dair bir hareketin vukua geleceğini ve bu mey anda On İki Ada'nın da bu suretle ilhakına bir nümâyış yapılacağını yazmakla bu faaliyeti teyit etmekte ve aynı zamanda Atina'da münteşir 'Patris' gazetesinin 5 Teşrinisani (Kasım) 931 tarihli nüshasının birinci sahifesinde derce dilen bir resimde Rum Ortodoks ruhani reisinden sonra en büyük 'Protosingelos' rütbei-ruhaniyesine irtika ettirilen Sinot azalarından Alaşehir metropolidi Maksimosun son Kıbrıs ihtilalını ihdas ve hareketi idare eden en mühim uzuvlardan milli şair Libertis ve müstaifi mebus Lanitis ve Kıbrıs'ın Yunan Konsolosu Aleksî Kiro ve belediye reisi Hacı Pavlo arasında fotoğrafının bulunması son Kıbrıs isyanı ile Fener Başpapazlığının da alakadar olduğu kanaati takviye etmekte olduğunu arz eylerim efendim.” (BCA)

8. Kıbrıs Enosis'e Karşı Türk Milli Şuurunun Uyanışı Ve Milli Kongre

Enosis isyanından sonra İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bir baskı dönemi başlar. 1931 isyanından sonra ipleri sıkı tutmaya karar veren İngiltere getirdiği kısıtlamaları ve yasakları büyük bir kararlılıkla uygulamaya koyuldu. İşin en ilginç yanı, bu kısıtlama ve yasaklamaların, Enosis'e karşı çıkan ve her türlü Yunan ilhakına karşı mevcut İngiliz yönetimini tercih eden ve 1931 isyanına hiçbir şekilde karışmayan Kıbrıs Türklerine uygulanmasıydı (İsmail, 1997, s.287). Ancak İngilizler geçmişteki tecrübelerinden ötürü Kıbrıs Türkleri arasında gelişmekte olan *“Atatürk sevgisi ve Türk Milliyetçiliğini”* kontrol altına almak bu isyanı fırsat bildi. İsyanın hemen öncesinde, 1 Mayıs 1931'de Lefkoşa'da toplanan *“Milli Kongre”* (İsmail, 1992, s.31). *“Kemalist, anti-kolonyalist Türk Milliyetçiliğinin”* gelişme ivmesi gösteren bir olguydu. Türk aydınları önderliğinde toplanan kongre, sömürge yönetimine karşı mücadele vererek, gasp edilen toplumsal hakları elde etmekte kararlıydılar. Bu amaçla sömürge yönetimi ile çatışmaktan kaçınmayacakları belliydi (İsmail, 1997, s.287).

Türk aydınları, Mısırlı zade Mehmet Necati Özkan'ın önderliğinde "*Milli Cephe Partisi*" kurmuştu. Milli Cephe'nin önderleri Dr. Pertev, Mehmet Zeka, Avukat Sait Hoca ve Fadıl Korkut gibi isimler, 1931 yılında Milli Kongreyi toplamış, ancak, Rumların 1931 "Enosis" ayaklanmasını fırsat bilen İngiliz Yönetimi tüm siyasi etkinlikleri yasaklayınca, Milli Cephe'de gizli olarak çalışmaya başlamış ve İkinci Dünya Savaşı sırasında örgütün etkinliklerine son vermişti (Tuncer, 2012, s.42). Bu Kongre'de Kıbrıs Türklerinin sorunları ele alındı. Alınan kararları Mustafa Tarakçı "*Kıbrıs Barış Harekâtı*" başlıklı kitabında şöyle sıralamıştır:

a.) "*Kıbrıs Türk Cemaati, eğitim konusunda diğer cemaatlerin haiz buldukları hukuk ve imtiyazlara aynen mazhar olmak hususundaki haklarını tamamen müdrük olarak bunu hararetle talep eder. Bu hususta mevcut nizam ve mevzuata uygun olarak Hükümet nezdinde gerekli teşebbüsler yapılacaktır.*"

b.) "*Ada Türkleri, Müftülüğün lüzumuna olan derin inancını ifade etmekte ve 1928 yılında halkın arzusu hilafına lağvedilen bir makamın yeniden ihdası ile Müftülüğe her türlü nüfuzdan uzak olarak ve seçimle işbaşına gelecek ehil bir kimsenin getirilmesini zaruri telakki etmektedir.*"

c.) "*Aile hukukunun korunması bakımından devrin icaplarına asla uymayan şer'i hukukun değiştirilmesi ile buna ait davaların Türk Mahkemelerine devir ve Türk hâkimler tarafından görülmesi gerektiği konusunda ısrar ederler.*"

d.) "*Kongre, Cemaat malı olan Evkafın tamamen Türk Cemaati tarafından idare edilmesi gerektiğine ittifak halindedir. Evkaf, dini görevlerden ayrılarak, dini görevlerin Müftüye devrinden sonra bir banka haline getirilerek Milli Kongre'nin seçeceği 6 aza ile yürürlükteki kanunlara uygun olarak, Hükümetçe tayin edilecek bir İngiliz azadan kurulu bir Konsey tarafından idare edilmelidir.*"

e.) "*Kongre, bu yönden Hükümet nezdinde gerekli teşebbüsleri yapmak üzere aşağıda isimleri yazılı zevatı tam yetkili murahhas aza tayin etmiştir.*"

f.) "*Kongre, Kıbrıs Türk Cemaatinin Ruhani Reisi olmak üzere Baf Kasabası'ndan Ahmet Sait Efendi'yi Müftü intihap ve ilan ile Hükümetin bu intihabı resmen tanımamasını temenni eyler.*"(Tuncer, 2012, s.42).

İngilizlerin gayesi, Rumlar da olduğu gibi Türkler arasında milliyetçilik duygularının ortaya çıkmasını önlemektir. Türkleri Rumlara karşı bir denge unsuru olarak görüyorlardı. Rumların yanı sıra Türklerinde milliyetçiliğin etkisiyle ortaya koyabileceği direniş İngilizleri çok tedirgin ediyordu (Gazioğlu, 1998, s.289). İngilizler her dönemde Kıbrıslı Türklerin Türkiye ile olan bağlarını zayıflatmak için uğraştılar.²³⁸ İngiliz yönetiminin 1931 isyanı sonrasında, Türklere uyguladıkları en büyük baskı eğitim alanında oldu. Kıbrıs Türkleri eğitim konusunda çok sıkıntılar çekti. Çekilen bu baskıyı Kıbrıs Türk davasına büyük hizmetleri olmuş Faiz Kaymak, Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanı sıfatı ile şu cümleler ile ifade ediyor;

"İngilizler adayı 'illiberal' yasalarla yönetmeye başladı. Okullar için de sıkı denetim uygulayarak 'kitapsız eğitim' kuralı yarattı. Milli marş söylenmesini yasaklayarak,

öğrencilere İngiliz bayrağını çekirtti. Büyüklerin resimlerini duvarlardan indirtti. Daha nice sıkı denetimle 'milli duyguları öldürtmek' politikasına alabildiğine girişti. Ne var ki, bu sıkı denetim, Rumlardan çok, Türklere uygulandı. Hükümete her dönem 'sadakat' göstermiş bulunan zayıf Türk toplumunu, kabile reisleri gibisine yönetilen bir zümre durumuna getirdi... Türk Lisesinin adını İslam Lisesi olarak değiştirdi.”(Keser, 2008, s.150).

1931 isyanını Rumların çıkarmasına rağmen daha çok sıkıntı çeken Türkler oldu. İngilizler adaletli davranmıyordu. Rum Tali Okulları için görev yapacak dokuz kişilik komisyon üyelerini, İngiliz Vali Rumların önerdiği kişilerden seçiyordu. Ancak Türk Tali Okulları'nda ki Komisyon üyelerinin sayısı üçtü ve bu üyelerden ikisini de vali kendi inisiyatifine göre tayin edecekti. Türk maarif sistemi İngiliz yönetiminde büyük darbe almış oldu (Alçitepe, 2000, s.380). Bu dönem de Kıbrıs Türk Toplumunda hâkim olan görüş şu şekildeydi. Enosis'e hep karşı durmuş, 1931 isyanına karışmamış ve Yunanistan'a ilhak karşısında da mevcut yönetimin yanında durdukları için İngiliz yönetiminin Rumları cezalandıracağını düşünmekteydiler. Dönemin gazetelerinden Hakikak 4 Kasım 1931'de “*Şayan-ı Esef Vakalar*” başlıklı bir yazıda şunlar yazılmaktaydı:

“Kıbrıs Rumları (...) nihayet taşkınlığı isyan derecesine vardırıdılar... Hükümet tüm acil önlemleri almış ve asayiş bir dereceye kadar aide edilmiş ise de, yıllardan beri memleketi için için kemiren ve en nihayet buhranlı bir safhasına giren bu huzursuzluğun artık kesin suretle tedavisi zamanının geldiğine inanıyoruz.”

İsyan sırasında tarafsız kalan Kıbrıs Türkleri ödüllendirileceklerini düşündüler (Göktürk, 2008, s.352). Daha doğrusu, İngiltere, böyle bir bilincin oluşmasını yoğun çabalarıyla önlemeye çalışmıştı (Tuncer, 2012, s.42). İngilizlerin suçsuz olan Türklere, 1931'den sonra uyguladıkları haksız kısıtlamaları ve yasakları kendi vatandaşları bile doğru bulmadı. İngiliz yazar Nancy Crawshaw, bu konu hakkında şunları söylüyordu;

“Bu tarihten itibaren Türkler ile hükümet arasındaki ilişkiler, eski geleneksel bir Türk ailesinden gelen atanmış bir memur tarafından yönetilmeye başlandı. Bu tür kişiler, her ne kadar da çok saygın güvenilir idiyeler de bir bütün olarak toplumdaki köptular ve Türkiye'de devrim hareketinin çağdaşlaşma (modernleşme) sürecine yabancıydılar. Bu nedenle, Atatürk'ün dinî, sosyal ve hukuki reformları Kıbrıs'a geç ulaşmış ve Kıbrıs Türk Toplumunun genel ilerleyişi geri kalmıştı.” şeklindeki yazısıyla Türklerin engellendiğini ve bir takım haklarından mahrum bırakıldığını anlatmak istiyordu (Göktürk, 2008, s.352). Kıbrıs Türk Konsolosluğu, 26 Ekim ve 5 Kasım 1931 tarihlerinde Dışişlerine ve Dışişlerinin de Başbakanlığa gönderdiği raporda, isyan ile ilgili bilgiler veriliyordu. Türklerin ise bu isyana katılmadıkları özellikle ifade ediliyordu;

“İsyan esnasında Müslüman ahali her yerde seyirci kalmış ve Rumların ellerinde Türk bayrakları olduğu halde (Gazi Mustafa Kemal Hazretleri de bizimle beraberdir) diye bağırarak dolaşmalarına, itaatsizliğe teşvik ve beraber olduklarını göstermeye çalışmalarına rağmen Türkler, hükümeti mahalliyeye itaatten ayrılmamıştır.”(Göktürk, 2008, s.352).

Öte yandan 245 Kongre toplantısının sonra ermesi üzerine, seçilen Merkezi Heyet, bir araya gelerek yeni Müftü Sait Hoca'yı heyet başkanlığına, avukat Bahettin'i başkan yardımcılığına, avukat Ahmet Raşit'i ise heyet sekreterliğine getirmiştir. Merkezi Heyet, kendi aralarında çalışma yöntemlerini saptayan bir yönetmelik hazırlamayı ve Kıbrıs Türk halkını ilgilendiren her konuda karar alarak girişimlerde bulunmayı kararlaştırmıştır. Merkez Yönetim Kurulu 3 yıl görev yapacaktır ve yeni bir heyet seçmek için kongre toplanmadığı takdirde, görevini bir yıl daha uzatabilecektir (An, 1986, s.35).

Milli Kongre'nin toplanması ve alınan kararlar sonrası Heyet-i Merkeziye 2 Mayıs 1931'de Kıbrıs Valisi Storss'dan görüşme talebinde bulunmuş, ancak kabul alamamıştır. 15 Mayıs 1931'de ise Kıbrıs Hükümeti müsteşarı Henniker Heaton, Milli Kongre kararlarının hükümet tarafından kabul edilmediğini toplantıda seçilen Müftü'nün tanınmadığını beyan eden bir Hükümet İlanı yayınlamıştır (Altan, 1986, s.734). Nitekim adada 21 Ekim 1931'de başlayan Rum isyanı nedeni ile sömürge yönetiminin aldığı önlemler ve olağanüstü hal yasası yönetim kurulunun faaliyet yapmasına büyük darbe vurmuştur. Tarihi önemi olan bu kongre, Meclis-i Milliye göre Kıbrıs Türk halkının içindeki gruplaşmalar içinde Halkçı gurubun öncülüğünü yaptığı ve dolayısı ile adada sömürge yönetimine karşı Kıbrıs Türk kimliği üzerine vurgu yapan grubun ön plana çıkması ile de dikkat çekicidir. Dönemin gazetelerinden *Hakikat'da* (An,1986, s.73). 9 Mayıs 1931 tarihinde çıkan bir yazı bu durumu daha net olarak ortaya koymaktadır. Gazetede Ulusal Kongre için *"Bu gibi hareketler, bu memlekete hükümetten başka dayanağı olmayan İslam azınlığını vahim akıbetlere sürüklemek eğilimi gösteriyor"* denmekteydi. Yazının devamında, toplantının Milli Kongre ismine layık olmadığı, Türk halkının ada nüfusunun dörtte birini temsil ettiği ileri sürülürken, alınan kararlar eleştiriliyor, ortada Müftülük meselesi olmadığını, hükümetin lise idaresine yaptığı müdahalelerin iyi bir gelecek için yapılmış olması bakımından karşı çıkılacak bir durumun bulunmadığı belirtiliyordu. Şeriye Mahkemelerinin ise, İngiltere kralının fermanları ile zaten bağımsız olduğunu. Evkaf konusunda ise, 1878 Osmanlı-İngiliz Savunma Konvansiyonu ve 1923 Lozan Antlaşmasına aykırı bir durum bulunmadığı belirtilmiştir (Altan, 1986, s.727-729). Ancak İngilizlerin sistemli olarak uyguladıkları "böl ve yönet" politikası ile Kıbrıs Türklerine Türklüklerini unutturmak ve yapay İslamlaştırma çabalarına karşı, Kıbrıs Türk gençliği artık tepkilerini göstermeye başladı (Savrun, 2017, s.79).

Kıbrıs Türk halkını siyasi önderlerinin topladığı ikinci kongre de, yine temsil ve vekâlet usulü ile toplanmış ve altı önemli karar alınmıştır. Bu kararların içeriğine bakıldığında birincisinden farklı olarak İngiliz sömürge idaresine karşı dini, vakıflar, eğitim, yargı gibi temel toplumsal alanlarda bugün ve geleceklerini belirleme hakkını içeren talepler söz konusudur. Ayrıca kongrede fiili olarak da katılanlar Müftü seçimi yapmış, seçilen Müftünün hukuki ve toplumsal durumunun tanınmasını talep etmiştir. Ulusal Kongre birincisine göre daha organsal ve işlevsel farklılaşmaya dayanan, halkı ilgilendiren kararlar alan ve kurallar koyma yetkisi olan bir kongre olmuştur. Siyasi iktidara karşı kurulan bu örgütlenme, aşağıdan yukarıya yükselen seçim ve temsil istemi ile belirli bir kurallık içinde hareket eden ve halkın geleceğini şekillendirmeye yani kimliksel durumunu ortaya koyan bir özelliğe sahiptir. Özellikle Anadolu coğrafyasında Birinci Dünya Savaşı sonrası örgütlenen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve kongre süreçlerinin de örnek alınma ihtimali yüksektir. Çünkü Kıbrıs Türk halkı gerek Kurtuluş Savaşı döneminde, gerekse Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Anadolu'da gerçekleşen her türlü gelişmeyi takip edip, ilgilenmiştir (Akgün, 2014, s.244). Milli Kongre Merkez Heyeti adı

altında oluşturulan kurulda yer alanlar şunlardır: Kavanin Üyeleri; Necati Özkan, Zeka Bey, Avukatlar Ahmet Sait, Bahattin Bey, Fadıl Korkut, Rıfat Bey, Ahmet Raşit, Dr. Pertev Zühtüade, Şevki Bey. Bu kurul, Milli Kongre'den sonra da çalışmalarına devam etmiş, sık sık toplantılar yaparak önemli kararlar almıştır. Kurul aldığı önemli kararları basın yoluyla Kıbrıs Türk halkına duyurulmuştur. Kararlardan bazıları ise şu şekildedir:

“1- Toplumumuzu ilgilendiren konular hakkında bugüne kadar hükümete yazılan muhtıralarla, alınan cevapların bir kitap halinde yayınlanması ve halka parasız olarak dağıtılması.

2- Türkiye'den adaya ziyaret için geleceği önceden haber verilen 200 gencin nasıl kabul edileceği ve haklarında gösterilecek kardeşlik gereklerinin tespit edilmesi için bütün ada kulüplerinin katılmasını temini. Bu konuda konsolosluktan son dakikada alınan ve kısmen yayınlanan bilgilerden anlaşılacağına göre gezi yapılmayacağından bu kararın uygulamaya konulmasına bir neden kalmamıştır.

3- Türkiye Başbakanı İsmet Paşa Hazretleri'nin Malta, Yunanistan, İtalya'ya yapılacak ziyaretleri nedeni ile ada sularına uğramaları ihtimaline karşılık müşarünileyh Hazretlerinin Kıbrıs Türkleri adına adaya çıkmalarına rica ve özen için kendilerine başvuru ve ricada bulunulmalı.

4- Heyet-i Merkeziye'nin resmi bir mührü bulunmalı.

5-Heyetin her çalışmalarına neden olacak gelir kaynakları bulunması ve tertip edilen iane kupalarının, ilçelerdeki temsilcilere göndermek suretiyle halkın yardımına başvurulması.”

Engin N. Birinci Milli Kongre'nin sonuçlarını şöyle anlatmaktadır:

“Milli Kongre Sonuçları

1- Milli Kongre Kıbrıs Türklerinin İngiliz işbirlikçi oldukları şeklindeki saçma iddiayı sıfırla çarpmış ve sömürge yönetimine karşı bayrak açmıştır.

2- Biriken sorunlar ve sömürge yönetiminin baskıları karşısında umutsuzluğa kapılan halka umut olmuş ve yön göstermiş, mücadele azmini kamçulamıştır.

3- İngiliz Yönetimi'ne Kıbrıs Rumlarına, Yunanistan ve Dünya'ya “ben de varım” demiş, Kıbrıs Türkünün var olduğu sürece ilhakın gerçekleşmesine izin vermeyeceğini kanıtlamıştır.

4- Kıbrıs Türkleri arasında Milli Birliği sağlamıştır.

5- Delege seçiminde uygulanan demokratik metotla dostta, düşmana, demokrasi dersi vermiş, gerçek bir Halk Meclisi oluşturarak herkese örnek olmuştur.

6- Evkaf'ın ve liselerin Türk halkına devri konularında Kıbrıs Türkü aydınlatılmış, mücadelenin hedefleri belirlenmiştir.

7- *Milli Kongre, Necati Özkan'ı liderlik konumuna getirirken Sait Hoca Fadıl Korkut, Mehmet Zeka, Ahmet Raşit, Con Rıfat gibi kişilerin de yetişmesine ve toplum içinde söz sahibi olması sonucunu doğurmuştur.*

8- *Türkiye'nin Kıbrıs Türklerine ve Kıbrıs konusunda daha yakın ilgi göstermelerine neden olmuştur."*

Milli Kongre'nin öncülüğünü yapanlar arasında kısa bir süre sonra görüş ayrılıkları baş gösterir. Merkez Heyeti üyeleri Mehmet Zeka Bey ve Avukat Rıfat Efendi (Con Rıfat) arasındaki çatışmaya, Mehmet Remzi Okan da katılır. İki Türk gazetesi sahibi Mehmet Zeka Bey'e karşı birlikte hareket etmeye başlarlar. Çatışma bölünmenin ilk belirtileri olur. Merkez Heyeti üyesi Avukat Ahmet Raşit Bey'in, tedavi amacıyla 1932'de Türkiye'ye gidip yerleşmesi Milli Kongre Hareketini zayıflatır.

Milli Mücadele Tarihimizde çok büyük yeri olan Milli Kongre Hareketi'nin öncüleri durumunda olan bu kişilerin mücadeleyi yürütmeye, ya da münferit olarak yola devam etmeye başladıklarını belirten Engin N. Birinci, şöyle devam etmektedir. "Gelinen bu nokta ise İngiliz Sömürge Yönetimi'nin "parçala ve yönet" politikasına bal sürmekten başka bir şey değildi. Gerçi bu hareketin liderliğini yapan Mısırlı zade Necati Bey 'mücadele bayrağını sonuna kadar taşıyacağını ilan ediyordu", ancak bir elin nesi olabilirdi.

Davayı omuzlayanlar da yılgınlık belirtileri görülmesi, bazı şeylerin kısılması, bazı kişilerin ise bilerek veya bilmeyerek sömürge yönetiminin işine yarayacak görüşleri onaylaması, bu yürüyüşün yavaşlamasını sağlamış, mutlu sonun ertelenmesine neden olmuştur. Necati Özkan, Söz Gazetesinde ki yazıları ve söyleşileriyle İngiliz Yönetimine karşı mücadeleye ve Kıbrıs Türk halkını aydınlatma çalışmasına devam eder. Kıbrıs Türk Milli Kongresini, aldığı kararı ve Sait Hocayı müftü seçmesini tanımamıştır. Necati Özkan Başkanlığındaki Merkez Heyetinin Sömürge Hükümeti nezdinde ki bütün uğraş ve çabaları sonuçsuz kalmıştır. Necati Özkan liderliğinde Milli Kongre'nin toplanması ve Merkez Heyeti seçmesi Kıbrıs Türk toplumunun ulusal direniş mücadelesinde son derece önemli bir olaydır. Sömürge Yönetimi de bunun bilincindedir. Necati Özkan liderliğindeki Milli Kongreyi tanımayarak, etkisiz hale getirme plan ve oyunları içindedirler. İngiliz Sömürge yönetiminin, Kongre'nin seçtiği merkez heyetinin her hangi bir sorunda Kıbrıs Türk toplumu adına söz söylemesi yetkisini de tanımamakta direndiğini belirten Engin M. Birinci, şöyle devam ediyor: "Gerçi Sömürge Yönetim, Kıbrıs Türk toplumunun bütün kuvvetlerini hükümetten alan ve her şeyi ancak hükümetin arzusuna göre yapmak zorunda kalan evkaçlıların gözüyle görmekte devam etmiştir."

Ancak Milli Kongre'yi gerçekten, başta Necati Özkan olmak üzere diğer Türk aydınları da Milli Kongre'nin çizdiği yol doğrultusunda hükümetle kavgasını sürdürmüş, en azından Kıbrıs Türk Halkı'nın haklarını gündemde tutmayı ve onları savunmayı başarmıştır." (Savrun, 2017, s.82).

8. Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu gerilemeye ve çökmeye başladığı dönemde Düveli Muazzama'nın hedefi konumuna gelmişti. 19. yüzyılın tamamı neredeyse İmparatorluk için

'denge politikası' şeklinde devam etmişti. Dönemin lider devleti İngiltere ise başta Hint coğrafyası olmak üzere diğer birçok İslam coğrafyasını da sömürgeleştirmiş ya da sömürgeleştirmek istemekteydi. Aynı yüzyıl boyunca Türkler en çok Ruslarla boğuşmuşlardı. Ruslarında gözü Osmanlı topraklarındaydı.

Böylesi bir dönemi fırsata çevirmek isteyen İngiltere hiç vakit kaybetmeden olası bir Rus istilasına karşı Osmanlı İmparatorluğu'nu korumak bahanesiyle bir askeri üsse ihtiyacı olduğu gerekçesiyle İngiltere Kıbrıs'ı Osmanlı İmparatorluğu'ndan kiraladı ve hiçbir zaman da tek kuruş dahi ödemediği gibi, Birinci Dünya Savaşı'nı bahane ederek Kıbrıs'ı ilhak ettiğini açıkladı. Dahası üç yüz yılı aşkındır birlikte dostça yaşamış Türk ve Rumları da birbirine düşürmekten de geri kalmadı. Elbette ki bu durum birçok Rum'u da memnun ediyordu. Rumlarında tek gayesi adayı Enosis yani Yunanistan'a ilhak etmektir. Bu amaç uğrunda da ayaklanmalar başladı.

Adanın yöneticisi konumunda olan ev sahibi Kıbrıs Türkleri bir anda istenmeyen taraf ve yabancı konumuna düştü. 1923'de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra da İngiltere'de bilinçli olarak sömürgeleştirdiği her İslam coğrafyasında yaptığı gibi yerel unsurların 'milli kimliklerini ve hafızalarını' silmek istediler. Bu yüzden de Anavatan'a ve Mustafa Kemal Atatürk'e olan organik bağlarını koparmak için bugün dahi uyguladığı politikayı uyguladı. Bu politika ise, suni İslamcılıktır. Günümüzdeki İslam devletlerinin ve halklarının da en büyük sorunu budur. Bu politikanın da mimarı İngiltere'dir.

Ancak Kıbrıs Türkü uzun yıllar boyunca gerek İngiliz sömürge politikalarına gerekse de Rum saldırganlığına ve Enosis'e karşı direndi ve günümüzde bağımsız bir Türk Devleti olarak yaşamaktadır.

KAYNAKÇA

- Alasya, Halil Fikret, **Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri**, 2. Baskı, Ankara, 1964.
- Akgün, Sibel, "Meclis-i Milli'den Ulusal Kongre'ye Kıbrıs Türk Halkının Kongre Yönetimi ile Örgütlenme Hareketleri," **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 7, Sayı 34, Ekim 2014.
- Alçıtepe, Mehmet Ali Galip, İngiliz Sömürge Yönetimine Karşı Kıbrıs Türklerinin Milli Eğitim Alanında Verdikleri Mücadele Üzerine Bir Çalışma, **Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, Gazimağusa, KKTC, 13-17 Kasım 2000, Yay. Haz. İsmail Bozkurt, ss. 379-388.
- Altan, Mustafa Haşim, **Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi 1571-1974, Cilt 2**, Lefkoşa, 1986.
- An, Ahmet, **Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması (1900-1942)**, Galerî Kültür Yay., Lefkoşa, 1997, s.73; Harid Fedai, "1930 Seçimleri Sonrası", **Yeni Kıbrıs Dergisi**, Mayıs 1986, ss. 30-45.
- Çevikel, Nuri, **Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası (1570-1960)**, İstanbul, 2006.
- Debeş, Taçgey, **Sir Ronald Storr'un Anıları**, KKTC, 1993.
- Fedai, Harid, **Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı**, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1986.
- Gazioğlu, Ahmet C., **İngiliz İdaresinde Kıbrıs I (1878-1960) Statü ve Anayasa Meselesi**, Ekim Basımevi, İstanbul, Eylül, 1960.
- Gazioğlu, Ahmet C., **İngiliz İdaresinde Kıbrıs III. (1951-1959), Enosis'e Karşı Taksim ve Egemenlik, Bu Günlere Gelmek Kolay Olmadı (2)**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), Nisan 1998.
- Göktürk, Turgay Bülent, "Rumların Kıbrıs'taki Enosis İsteklerinin Şiddete Dönmesi:1931 İsyanı; Öncesi ve Sonrası", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, The Journal of Modern Turkish History Studies**, VII/16-17, 2008/Bahar/Güz, ss.335-363.
- Göktürk, Turgay Bülent, "Rum Ortodoks Kilisesi'nin Kıbrıs'ta Karar Alma Sürecine Etkisi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, (ÇTTAD), Journal of Modern Turkish History Studies XV/30**, (2015 Bahar/Spring), (Etkisi), ss. 295-345.
- Gürel, Şükrü Sina, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960), Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika 1**, Kaynak Yay., Ankara, Kasım,1984.
- Hakeri, Bener Hakkı, **Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi**, Ankara, 1993.
- Hill, George H., **A history of Cyprus IV**, Cambridge University Press, Cambridge,1952.

İsmail, Sabahattin, **İngiliz Yönetiminde Türk-Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavgaaları**, Kıbrıs Türk Mücahitler Derneği, Lefkoşa, 1997.

İsmail, Sabahattin, **100 Soruda Kıbrıs Sorunu**, Lefkoşa, 1992.

İzzet Öztoprak, “Kıbrıs’ta 1931 İsyanı ve Yankıları”, Kıbrıs Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 3, 1997,ss.312-333.

Keser, Ulvi, **Kıbrıs’ta Türk-Yunan Fırtınası (1940-1950-1960-1970)**, 1. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2008.

Laptalı, Hüseyin, “Kıbrıs’ta Bitmeyen Soykırım”, **I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu Sempozyum Bildiri Kitabı**, Ankara, 2009, ss.123-133.

Roland, Sir Storrs, **Orientalisms**, London, 1937.

Savrun, Ergenekon, **1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere’nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları**, Hipokrat Yayınları, Ankara, 2017.

Tofallis, Kypros, **A History of Cyprus**, London, 2002.

Torun, Şükrü, **İngiltere, Yunanistan Arasında Kıbrıs’ın Politik Durumu**, İstanbul,1959.

Toynbee, Arnold, **Cyprus, British Empire and Greece, Survey of International Affairs**, London, 1931.

Tuncer, Hüner, **Kıbrıs Sarmalı, Nasıl Bir Çözüm?**,Kaynak Yay., İstanbul, 2012.

TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri

BCA 030.10.254.712.44.

BCA 030.10.109.727.4.